

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 338.2:331.2

Олег Яременко

ЦІННІСНО-ІНСТИТУЦІЙНІ Й СТРУКТУРНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ДИНАМІКИ РІВНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ¹

Сучасні ціннісно-інституційні та технологічні зрушення розглядаються як такі, що поглиблюють розриви у соціально-економічних системах та породжують нові виміри нерівності, які не завжди можуть бути зафіксовані та ідентифіковані. Доводиться, що нерівність перетворюється з зовнішнього тла змін, які відбуваються, на одне з головних джерел невизначеності подальшого розвитку глобальної економіки. Обґрунтовано висновок, що посилюється навантаження на інституційні механізми контролю та оптимізації нерівності, які склалися у суспільстві, зокрема, на систему доступної і якісної освіти та соціальних послуг держави.

Ключові слова: економічна нерівність, інститути, цінності, статус, ідентичність, соціальні ліфти, технологічний розвиток, ефективність.

JEL: J38, J45, J50.

В економічній науці та практиці існують два різні, але не альтернативні, підходи до вирішення проблеми несправедливої нерівності у суспільстві. Перший підхід притаманний країнам, які створюють економічні умови для достатньої продуктивності суспільного виробництва, що надає можливість залучення в сучасну економіку широких верств населення та створення на цій основі перерозподільних механізмів пом'якшення нерівності. У таких системах можуть спостерігатися одночасні процеси зростання ефективності та зменшення нерівності. Як відмічають дослідники і фахівці міжнародних інституцій, включення у глобальні ланцюжки створення вартості, навіть на найбільш не вигідних ланках, сприяє побудові більш справедливого суспільства.

Другий підхід, що притаманний країнам з високим рівнем економічного розвитку, виходить з визнання недостатності високої економічної ефективності для вирішення проблем зростання нерівності у суспільстві

Яременко Олег Леонідович (yaremenkooleg2@gmail.com), д-р екон. наук, проф.; провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

¹ Стаття підготована в рамках наукового проекту "Співвідношення економічної рівності та нерівності у забезпеченні соціальної справедливості" відповідно до результатів конкурсу наукових проектів у рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України "Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи".

і наполягає на необхідності цілеспрямованої політики обмеження небезпечних розривів у доходах та рівні життя. В таких країнах відбуваються процеси подальшого соціально-економічного розшарування на тлі швидкого розвитку новітніх технологій. Багато відомих учених, таких як Дж. Острі, А. Берг, Т. Пікетті, Дж. Стігліц (*Ostry, Berg, Tsangarides, 2014; Пікетті, 2015; Стигліц, 2016*) та їхні послідовники, звертають увагу на фундаментальні соціальні ризики економічного зростання в країнах з розвинутими ринковими інститутами та ефективними інноваційними галузями. Такі ризики, на їхню думку, неможливо повністю ліквідувати, але можна обмежити шляхом інституційних реформ, узявши умовно за зразок інституційне забезпечення обмеження нерівності у скандинавських країнах.

Перший підхід можна визнати як соціально-оптимістичний: прискорення розвитку для країн з ринками, що розвиваються, означає поступове зниження нерівності, а другий підхід можна визначити як більш песимістичний: якщо не змінити сучасну модель економічного зростання, то суспільство дійде до неприйнятних рівнів соціальних розривів. Слабким місцем обох підходів є зведення економічної нерівності до розходжень у доходах та майні і припущення щодо гарантованості суттєвих умов: у першому випадку – дотримання траєкторії зниження нерівності у разі більш-менш швидкого економічного зростання, у другому випадку – траєкторії інноваційного розвитку та зростання ефективності у разі інституційних реформ соціальної спрямованості.

На наш погляд, ці припущення потребують додаткового аналізу для виявлення об'єктивних меж ефективності сучасних підходів до вирішення проблем нерівності з точки зору її історичної визначеності у контексті соціальної справедливості та ефективності.

Метою цієї статті є теоретична оцінка соціально-економічної природи та чинників нерівності з точки зору її місії у структуруванні, функціонуванні та розвитку соціально-економічних систем.

Нерівність – це найпростіша (абстрактна) форма ускладнення та структурування соціально-економічних систем. У стабільному стані соціально-економічної системи суспільні уявлення про припустимий або бажаний ступінь нерівності є стійкими та впливають з ціннісно-інституційних підвалин економіки. Завдяки цьому взаємно обумовлене відтворення системи статусів та структури суспільного виробництва супроводжується такою нерівністю, яка сприймається як припустима або природна. Для кожного суспільства межа "легітимної нерівності", яка не викликає системного неприйняття, обумовлюється конкретно-історичними умовами її формування, включаючи й інституційне середовище (*Alesina, Cozzi, Mantovan, 2012*).

Така нерівність не спонукає суб'єктів та суспільство цілеспрямовано витратити ресурси на подолання розривів (*Ostry, Berg, Tsangarides, 2014. P. 4*). Більш низький рівень соціальних розривів обумовлює більш швидке та тривале зростання (*Ostry, Berg, Tsangarides, 2014. P. 6*). Але такий прийнятний рівень розривів не виникає й існує сам по собі, а забезпечується відповідними інституційними механізмами, як формальними, так

і неформальними. Як результат, розкид індивідуальних траєкторій суб'єктів не заважає системі витримувати єдину траєкторію руху (еволюції) у середовищі. Тому належним чином інституційно структурована господарча система має відносно низький рівень соціальної ентропії.

Дж. Стігліц відмітив, що сама по собі рівність не є абсолютною соціальною цінністю: "Досягнення абсолютної рівності не є ціллю. Деякі форми економічної нерівності сприяють економічному зростанню. А деяких проявів нерівності взагалі не варто торкатися, оскільки це може бути розцінено як обмеження свобод, які всі так цінують" (Стіглиц, 2016. С. 323). Межа, за якою нерівність стає руйнівною, має конкретно-історичний характер та відображає не лише досягнутий рівень виробництва, а й взаємну адекватність цінностей та інститутів, які спонукають людей взаємодіяти та конкурувати в суспільстві та економіці.

Позитивний потенціал нерівності залежить від дієвості так званих соціальних ліфтів (освіта, державна служба на засадах раціональної бюрократії, доступ до малого та середнього бізнесу, науки та інноваційної діяльності), які прямо чи непрямо знижують відносну цінність початкових умов та підвищують цінність диференційованих актуальних результатів діяльності суб'єкта. Соціально-економічні статуси суб'єктів, які сформувалися історично, є взаємно комплементарними, що є умовою використання статусно детермінованої нерівності в адаптації, функціонуванні та розвитку господарчих систем як органічно диференційованих.

Головна умова формування та реалізації позитивного соціально-економічного потенціалу нерівності – відкритий доступ до якісної освіти. За зразок можна взяти сучасну Німеччину, де освіта, включаючи вищу, є безкоштовною та гарантованою державою. Нерівність в Німеччині є достатньо високою, але вона не є актуальною небезпекою для соціально-інституційного устрою, оскільки доступність освіти та соціальних послуг держави поки ще нівелює нерівність початкових умов². У такому разі стохастичні та детерміновані процеси розподілу та перерозподілу економічних активів у кінцевому рахунку забезпечують оптимальне використання нерівномірно розподілених ресурсів (активів) у порівнянні з більш рівномірним, але менш ефективним розподілом, який є орієнтованим на безпосередню рівність.

Умовами реалізації позитивного потенціалу соціально-економічної нерівності є достатня глибина інституціоналізації економіки та суспільства, що робить поведінку людини оптимально визначеною, а також похідні інституційні механізми, які забезпечують свободу вибору у рамках діючих інститутів: відкрита модель державної служби; інституційно забезпечений малий та середній бізнес, що орієнтується на відносно стійкі, але обмежені ринкові ніші; відносно високий суспільний статус інноваційної діяльності та науки. Наявність інституційних альтернатив дає можливість суб'єктам суспільної нерівності обирати відповідну сферу застосування

² Experts warn of rising inequality in Germany. URL: <https://www.thelocal.de/20160318/germany-wage-inequality-rising>

їхніх особистих активів. Завдяки цьому суспільна ефективність використання наявних активів підвищується.

Як показав В. Тарасевич, інститути здатні присвоюватися одними суб'єктами без відчуження від інших (Тарасевич, 2016). Таким чином, за інших рівних умов у більш інституціоналізованій економіці нерівність має відносно ширший простір для реалізації позитивних ефектів, ніж у менш інституціоналізованій. Інституційна складова суспільного багатства виконує важливу функцію забезпечення умов використання позитивного потенціалу соціально-економічної нерівності.

Глибоко інституціоналізовані суспільства можуть мати значну нерівність у розподілі ринкових активів, але це призводить до позитивних ефектів розвитку та інновацій. Навпаки, у суспільствах з низькою інституціоналізацією, де велику роль відіграють чинники примусу та легітимного/нелегітимного насильства, потенціал нерівності реалізується в основному у формі владних ієрархій, що обумовлює їхню більш високу соціальну значущість та привабливість у порівнянні з інноваційно-інвестиційними статусами суб'єктів.

Належна глибина інституціоналізації економіки та суспільства більшою частиною формується у процесі відносно довгої еволюції соціальних форм, яка більш схожа з ростом дерев, ніж з будівництвом споруд. Безпека так званої соціальної інженерії полягає в тому, що ціннісно-інституційна коренева система суспільства, яка сформувалася історично, розглядається у цьому разі як вада для ефективних реформ. Але у разі відрізання такої кореневої системи достатня глибина інституціоналізації суспільства не може бути досягнута за визначенням. Тому не слід дивуватися, що у результаті так званих "сміливих" реформ кожного разу в українському суспільстві зростає негативний соціальний потенціал нерівності, який не сприяє інноваційно-інвестиційному розвитку економіки, а лише посилює невизначеність. Виникає своєрідне замкнуте коло, коли нерівність породжує нестабільність, а нестабільність генерує все більш сильну та неприйнятну багатовимірну нерівність (Либанова, 2016).

Переваги глибоко інституціоналізованої економіки пов'язані з багатоканальністю реалізації позитивного потенціалу нерівності, що складається з диференціації здатностей та інституційної компетентності суб'єктів, які детерміновані ендогенними та екзогенними чинниками³.

³ Торкаючись питання щодо певної парадоксальності короткої інституційної історії Сполучених Штатів та достатньої глибини вкоріненості інституційної системи, слід відзначити вирішальну роль цінностей та протоінститутів так званої протестантської етики (М. Вебер) як споконвічно прокапіталістичної системи цінностей, яка послідовно детермінувала всю інституційну структуру суспільства в умовах фактичної відсутності конкуруючих ціннісних моделей. Тобто частину своєї інституційної історії США прожили у надрах іншої держави – Великої Британії. США – це не лише 250 років самостійного розвитку, а й ще попередні 250 років становлення англійської капіталістичної індустріальної системи. А 500 років – це цілком достатньо для глибокого вкорінення інститутів капіталізму та ринку в економіку, політичну систему та ментальність американської нації. За таких умов соціальна нерівність упродовж історії США мала більше позитивних ефектів, хоча й не убезпечувала від

Вкорінені в економічну систему та повсякденну поведінку інститути сприяють довірі, низьким трансакційним витратам, автоматизму більшості ринкових рішень. Для характеристики припустимої нерівності можна використати певну аналогію з критерієм припустимої (бажаної) інфляції: інвестори та споживачі у своїх рішеннях не враховують фактичну та очікувану динаміку цін. Припустима нерівність є тлом, а не актуальним чинником прийняття рішень. Для царини практичного використання оцінок рівності та нерівності це означає, що відтворення та закріплення існуючого статусу домогосподарств надає можливість максимізації поточної корисності та довгострокової стабілізації (як мінімум, непогіршення) умов їх життєдіяльності. Якщо ж таке погіршення відбувається або очікується, частка ресурсів та активів домогосподарств може спрямовуватися на зусилля щодо зміни інституційного статус-кво. Найбільш деструктивною з цієї точки зору є ситуація, коли очікування погіршення розповсюджується на статус наступного покоління членів домогосподарств.

Традиційні чинники нерівності, які здаються в основному подоланими, за певних умов можуть несподівано активізуватися. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки вже в наші часи знову стає актуальним расовий зріз нерівності, який не має пояснення в існуючій системі вимірів. Як відмічають дослідники, збільшення розриву в заробітній платі між чорношкірими і білими працівниками стає все важче пояснити. Якщо у 1979 році темношкірий працівник у середньому заробляв близько 80% від погодинної заробітної плати білого працівника, то у 2016 році – близько 70%. Серед жінок з 1979 по 2016 рік це співвідношення рухалося від 95 до 82%. При цьому частка негативної динаміки, яка не ототожнюється з дією відомих чинників (освіта, професія, сфера виробництва), постійно зростає. Це означає, що диспропорція в доходах, які ніяк не пов'язані з певним місцем, освітою, годинами роботи, типом роботи або віком, поширюється⁴.

Санкціонована ціннісно-інституційним базисом економіки соціальна нерівність як мінімум не заважає розвитку технологій та інститутів. Але саме в цьому складається серйозна внутрішня суперечність: інституційна система в процесі еволюції поступово вичерпує свій адаптивний та інтегративний потенціал і потребує корінних змін відповідно до суттєвих змін у зовнішньому та внутрішньому технологічному й інституційному середовищі. У цих умовах нерівність втрачає деякі канали реалізації позитивного потенціалу, що надає їй переважно деструктивних рис.

Технологічно обумовлена нерівність може змусити навіть уточнювати підстави та взаємні обов'язки і повноваження учасників такої фундамен-

---

глибоких суспільних криз (Громадянська війна, Велика депресія, расові бунти 60-х років минулого століття, впритул до сучасних системних кризових явищ).

⁴ Kenneth J. Cooper. The costs of inequality: Faster lives, quicker deaths. For blacks and Hispanics, frail neighborhoods undercut education, health, and jobs – all keys to thriving. *Harvard gazette*. March 14, 2016. URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/03/the-costs-of-inequality-faster-lives-and-quicker-deaths/>.

тальної інституції, як суспільний договір, Social Contract⁵. Це свідчить про те, що реальний розподіл ресурсів та влади не відповідає його формальним регламентам та процедурам. У такому інституційно незбалансованому суспільстві нерівність завжди знаходить для себе якусь лакуну в економічній системі, де вона знову починає неконтрольоване зростання. Це змушує державу відволікати економічні та соціальні ресурси на нейтралізацію нових небезпек у цій сфері.

Зміни та зрушення ціннісно-інституційних і структурно-технологічних підвалин економічної системи знижують рівень керованості динаміки рівності та нерівності та породжують додаткові виміри нерівності, які ще не мають надійних інструментів та критеріїв оцінки. Сьогодні таким виміром може слугувати доступ до віртуальних та мережових активів, що здатні генерувати більш високі доходи.

Ціннісно-інституційні зрушення, що сьогодні відбуваються під впливом низки ендогенних та екзогенних чинників, суперечать стійкій природі інститутів та посилюють невизначеність економічних суб'єктів щодо їхнього статусу. Готовність до компромісів послаблюється, довіра знижується.

Структурно-технологічні зміни породжують новий вимір рівності/нерівності через неоднаковий доступ економічних суб'єктів до нових суспільних технологічних активів, що впливає на зайнятість, дохід та фактичний статус. Така динаміка може сприйматися як соціально значуща та несправедлива. Через зростання технологічного безробіття посилюється вплив невизначеності у функціонуванні господарчої системи, що призводить до масової міграції найбільш кваліфікованих працівників. Завданням держави у таких умовах є мінімізація (оптимізація) суспільних втрат та максимізація рівня використання позитивного потенціалу інституційних та структурно-технологічних зрушень.

Якщо витрати збереження (підтримання) статусу⁶ є відносно незначними у сукупних витратах суб'єкта, то максимізація корисності знаходиться у межах існуючої системи статусів. Якщо ж в умовах падіння доходів витрати на статус відчутно заважають максимізації корисності, то суб'єкт постає перед вибором: або збереження статусу, або збереження рівня споживання; втрата статусних обмежень призводить до негативного спрощення критеріїв соціально прийнятних дій, що полегшує нелегітимну над-концентрацію багатства у невеликої кількості суб'єктів.

Майже 200 років тому про це писав Г.В. Гегель: "У тих випадках, коли життя великої маси людей виявляється нижче відомого рівня існування, який сам собою встановлюється як необхідний для члена суспільс-

⁵ Див.: Bénabou R. (2004) Inequality, Technology, and the Social Contract. *Princeton University, NBER, CEPR, IRP and BREAD*. Forthcoming in the Handbook of Economic Growth. (Philippe Aghion and Steven Durlauf, eds., North-Holland). URL: <https://www.princeton.edu/~rbenabou/papers/handbook4.pdf>.

⁶ У трактуванні поняття статус ми вважаємо за доцільне використовувати підхід Панкратової О.М., яка трактує інституційний статус як сукупність системи прав, повноважень та обов'язків певного суб'єкта господарювання, яка визнається всіма учасниками та дає санкціонований системою доступ до визначеного масиву ресурсів, що необхідні для відтворення суб'єкта та виконання його місії (Панкратова, 2017).

тва, а це веде до втрати почуття права, правомірності і честі забезпечувати своє існування власною діяльністю і власною працею, виникає *чернь*, що у свою чергу сприяє концентрації незліченних багатств у небагатьох руках" (1990). І далі Гегель підкреслює, що бідність сама по собі нікого не робить черню. Чернь – це особливий внутрішній стан людини, яка має претензії, а не права, заздрість, а не стимули. Наявність *черні* (у розумінні Гегеля) є умовою наявності вузького прошарку безвідповідальних і тому невірних нуворишів. Відсутність ціннісно-інституційної санкції на багатство у таких суб'єктів компенсується "демонстративним споживанням", про яке писав Т. Веблен. Це, у свою чергу, посилює розповсюдження настроїв відчуження, знижує цінність праці, кваліфікації, освіти. Перманентний перерозподіл приватизованого (захопленого) державного майна паралізує інвестиційні процеси. Таке суспільство втрачає частину свого людського капіталу лише внаслідок погіршення суспільної атмосфери.

З іншого боку, занадто активна (популістська) соціальна політика та так звана позитивна дискримінація, якщо вони нівелюють інституційно санкціоновану статусну диференціацію доходів, можуть означати приховане пригнічення суб'єктних підстав функціонування інституційної системи та активізацію джерел невизначеності.

Таким чином, актуальна нерівність для суб'єктів означає наявність від'ємних розривів, які є суттєвими для прийняття рішень. Якщо за цих структурно-інституційних умов суб'єкти здатні подолати такі розриви за рахунок використання доступних для них ресурсів, активів, здатностей, то така нерівність впливає на оцінки функції корисності та граничної ефективності ресурсів. Подолання такої нерівності, яка знаходиться у межах "досяжності" суб'єктів, сприяє підвищенню загальної ефективності. При цьому необхідно зробити припущення, що узагальнена функція корисності включає в себе у латентному вигляді критерій підтвердження, закріплення або підвищення статусу суб'єкта⁷. Якщо ж за цих структурно-інституційних умов розриви не можуть бути подолані у результаті особистих зусиль суб'єктів, то у цьому випадку діяльність спрямовується на ігнорування або зміну таких умов, що знижує загальну корисність рішень.

Системи з глибокою та сильною ціннісно-інституційною ідентичністю є більш стійкими щодо збурюючих впливів, включаючи і чинник зростання нерівності. Це досягається за рахунок вкорінених статусів суб'єктів, які можуть зберігатися на широкому діапазоні коливань їхніх доходів та динаміки відносних розривів стосовно інших статусів. Такі коливання нерівності впливають на економічну поведінку суб'єктів у межах функції максимізації корисності.

Навпаки, статуси суб'єктів, що мають ситуативне походження та пов'язані з стохастичними процесами у сфері розподілу доходів та економічної влади, є дуже чутливими щодо будь-яких негативних (для них) змін доходів, і тому система з переважанням таких статусів схильна впа-

⁷ Про важливість статусного споживання суб'єктів соціально-економічної системи писав ще Т. Веблен у роботі "Теорія бездіяльного класу". Див.: (Веблен, 1984).

дати в хаотичну динаміку за умови подолання відносно низького бар'єру зростання загальної нерівності. У свою чергу незахищені належним чином статуси схильні до дифузії та деградації. Перехідний (трансформаційний) стан соціально-економічної системи має ознаки безстатусного стану внаслідок інтенсивного стирання інформації про попередній стан системи, тому у такому суспільстві фактична нерівність може сягати будь-яких величезних значень, але це не означає, що система є стійкою.

Для системи з глибокими статусами, тобто вкоріненими завдяки інституційно-ціннісним підставам, бар'єр прийнятної нерівності є високим, але і він не є *гарантовано* високим: існує таке значення нерівності, при досягненні якого конкретна система може перейти до хаотичної динаміки перерозподілу активів та влади, інакше кажучи, до переформатування системи статусів.

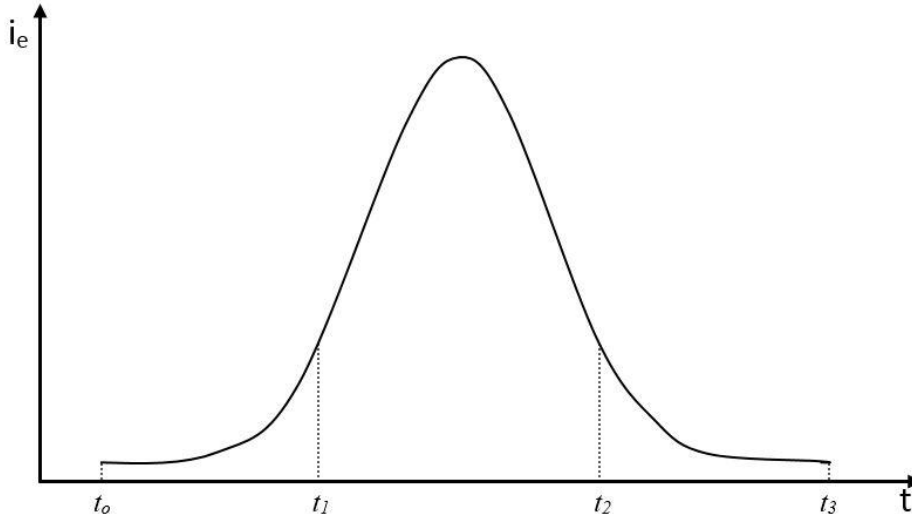
Суттєвими чинниками соціально-економічної нерівності є складність інституційної системи та детерміновані нею вимоги до інституційної компетентності суб'єктів. Якщо система є занадто простою щодо складності суспільного розподілу праці та існуючих соціально-економічних та владних залежностей у суспільстві, то така зайва простота компенсується зовнішнім примусом (прямим або латентним) суб'єктів до виконання вимог суспільного розподілу праці. Якщо інституційна система є занадто складною щодо можливостей суб'єктів стосовно з'ясування та виконання інституційних вимог, то баланс досягається шляхом відсікання аутсайдерів (наприклад, шляхом ув'язнення "недосоціалізованих" суб'єктів в місцях позбавлення волі) та можливості для так званої еліти уникати жорсткого дотримання вимог за рахунок використання практик подвійної моралі та подвійних стандартів.

Будь-яка система на певному етапі своєї еволюції може вступити у фазу деструктивного ускладнення, яке знаходить себе у неухильному зростанні прошарку інституційних аутсайдерів – людей, які не ототожнюють себе та умови своєї життєдіяльності з виконанням інституційних вимог через стійкий розрив між їхніми особистими можливостями до засвоєння інституційної інформації та ускладненням норм та правил доступу до суспільних ресурсів. Наприклад, в Україні багато пенсіонерів не використовують можливості отримання пільг, тому що вони не знають, як це зробити, або не хочуть зв'язувати себе з ризиками стягнення у разі випадкового порушення складних умов доступу до державних пільг. Коли державні органи запевняють людей в абсолютній простоті та легкості доступу до пільг, вони не беруть до уваги фактичний рівень інституційної компетентності більшості людей, яким реально потрібні ці пільги.

Якщо виходити з конкретно-історичної природи інститутів, то важливою умовою коректного використання інституційного підходу є врахування чиннику часу у виникненні, розвитку та стагнації інституційних систем. Стосовно проблеми інституційних чинників нерівності це означає, що з часом інституційна компетентність учасників господарської діяльності зростає, і тому, за інших рівних умов, нерівність за цією ознакою знижуватиметься. Як гіпотезу можна обрати так званий нормальний розподіл

ймовірності (розподіл Гауса) достатнього оволодіння необхідними інституційними навичками у часі:

За цією гіпотезою, графік функції ймовірності можна розподілити на три часових відрізки: на першому (t_0, t_1) внесок чинника інституційної компетентності у нерівність буде максимальним, тому що лише відносно незначна частка суб'єктів встигла оволодіти необхідними інституційними знаннями та навичками і тому отримує відносні переваги; на другому відрізку (t_1, t_2) його внесок у нерівність буде від'ємним, тому що більшість населення стає інституційно компетентним, і переваги, що отримали лідери компетентності на першому етапі, нейтралізуються; на третьому відрізку (t_2, t_3) динаміка соціального розшарування за ознакою інституційної компетентності буде незначною, тому що прошарок інституційних аутсайдерів може бути упродовж тривалого часу відносно стабільним.

Якщо нормальний розподіл є симетричним, то він відповідає максимальній ентропії, тобто не можна сказати, що саме буде відбуватися з конкретним суб'єктом на всьому часовому відрізку життєвого циклу системи. Якщо ж графік є зміщеним, наприклад, унаслідок сильних впливів попереднього стану (ефект QWERTY), то симетрія порушується внаслідок збереження у прихованому вигляді попередньої ієрархії суб'єктів. Інакше кажучи, на актуальну нерівність певним чином накладаються рештки старих історичних нерівностей. Як наслідок, ентропія системи знижується у порівнянні з "чистими" системами, а розкид індивідуальних траєкторій є відносно меншим. Стан системи з успадкованими перевагами представників старих ієрархій є більш детермінованим, але іноді така детермінованість є невивідною для суспільства, оскільки обмежує та знижує цінність сьогодишніх зусиль та сьогодишніх суспільних інституційних ресурсів.

Чинник інституційної компетенції суб'єктів реалізується як їхня економічна свобода. Саме сфера економічної свободи створює простір пози-

тивної реалізації соціально-економічної нерівності. Формування інституційних умов економічної свободи суб'єктів є однією з найважливіших функцій держави, яка намагається мати результативну соціальну політику щодо оптимізації нерівності у суспільстві. В іншому випадку попередні (успадковані) ієрархії спричинятимуть сильний негативний вплив на використання суспільних ресурсів через надмірну та неефективну нерівність. Навантаження на соціальну політику зростатиме, але вона не зможе давати очікуваних результатів (Ostry, Berg, Tsangarides, 2014).

Що стосується впливу технологічних чинників на значення динаміки рівності/нерівності для економіки і суспільства, то найбільшого значення набуватимуть наслідки впровадження так званих цифрових технологій у виробництво товарів та послуг, які іноді описуються багатозначним та недостатньо визнаним терміном "смарт-промисловість" (див. Вишневський, Князев). У першому наближенні ризики таких технологічних змін складаються у дефляції та зростанні безробіття, яке, за словами Дж. Стігліца, є найстрашнішим провалом ринку та найважливішим джерелом соціально-економічної нестабільності (2015. С. 37).

Як відмічає огляд Всесвітнього економічного форуму "Доповідь про розвиток людського капіталу 2017", технології, що спрямовані на скорочення використання людської праці, останнім часом зростають випереджальними темпами. Глобальні продажі промислових роботів у 2014 році досягли 225 000, що на 27% більше, ніж у 2013 році. Загальний обсяг трудових доходів у відсотках від ВВП знижується в усіх напрямках. З 1975 по 2015 рік частка доходів від праці у ВВП скоротилися з 61 до 57% ВВП в США; з 66 до 54% в Австралії; з 61 до 55% в Канаді; з 77 до 60% в Японії; і з 43 до 34% в Туреччині⁸.

У знаменитій Силіконовій долині у США контрасти між бідністю та багатством вже привертають увагу не лише політичних популістів, а й серйозних дослідників. Як відмічає Д. Ротман з Массачусетського технологічного інституту, у сфері високих технологій в Каліфорнії працюють 20–25% населення, і саме в них зосереджено майже весь приріст багатства. Саме вони визначають платоспроможний попит та цінову динаміку, в той час як заробітні плати більшості населення навіть знижуються⁹. У Північній Каліфорнії 31% робітників отримують за годину 16 доларів або менше, що вважається дуже низькою заробітною платою. Медіанне значення доходів у США сьогодні таке ж, як у 1995 році. Динаміка цифрової економіки сприяє монополізації ринків з боку таких велетнів, як Facebook, Google, Apple и Amazon¹⁰. Дифузія високих технологій може означати розповсюдження цих проблем на дедалі більш широке коло регіонів та країн. Світова економіка за останні

⁸ Див.: The World Economic Forum. The Global Human Capital Report 2017. URL: <http://reports.weforum.org/global-human-capital-report-2017/>.

⁹ Rotman D. Technology and Inequality. URL: <https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>.

¹⁰ Christoffer O. Hernæs. Is technology contributing to increased inequality? *Crunch Network*. URL: <https://techcrunch.com/2017/03/29/is-technology-contributing-to-increased-inequality/>.

десятиліття відчула реальність таких ризиків розвитку новітніх технологій, як відмічає це доповідь The Global Human Capital Report 2017.

При цьому виявилось, що теоретичне та інструментальне забезпечення регуляторної політики держави не відповідає глибині та змісту цих процесів на початку XXI століття. Наприклад, політика кількісного пом'якшення після кризи 2008–2009 років у Сполучених Штатах Америки упродовж декількох років виявилася неспроможною нейтралізувати дефляційні тенденції та збільшити занятість. Японія, використовуючи всі доступні регулятивні важелі, вже майже 20 останніх років не може подолати дефляційні процеси зі всіма небезпечними фінансовими та соціально-економічними наслідками, що випливають з цих процесів. Як відмічають фахівці, корпорації в умовах глобальної ринкової та фінансової невизначеності не наважуються на підвищення заробітних плат, що, у свою чергу, здатне тримати економіку у "дефляційній ямі" упродовж тривалого періоду¹¹. Зрозуміло, що наслідком цього буде зростання бюджетних проблем та обмеження перерозподільного соціального потенціалу держави.

Однак масштаби та соціально-економічні наслідки таких уже відомих явищ можуть бути набагато серйознішими, ніж це ми бачили до останнього часу. Справа у тому, що будь-які виробництва, що не перебудовуються на "цифрових" підставах, будуть неконкурентоспроможні щодо смарт-виробників. Перемога смарт-промисловості може бути тотальною, і, відповідно, надасть такого ж характеру всім ризикам, включаючи й такі, які сьогодні є прихованими. Наступ на соціальну державу буде вестися по усіх фронтах: потреби у соціальній підтримці зростатимуть внаслідок масового безробіття; можливості кредитної підтримки населення стискуватимуться під впливом загального падіння його кредитоспроможності; податки внаслідок загальної дефляції різко падатимуть, бюджетні дефіцити зростатимуть. Як свідчить досвід, суспільства, які потрапляють у тривалий кризовий стан, починають використовувати практики виживання за рахунок слабких. Це означатиме, що нерівність може швидко досягнути руйнівних масштабів стосовно соціуму як такого.

Така екзотична інституційно-фінансова новація, як безумовний базовий дохід, може принести додаткові ризики та проблеми вже внаслідок лише своєї принципової невідповідності засадам ринкової системи як такої. Сама наявність безумовного базового доходу означає для людини, що вона не потрібна суспільству як носій певних здібностей, умінь, знань, соціальних якостей. Руйнація звичного діяльного способу життя породжуватиме масове соціально-економічне відчуження. Посилання на те, що за умови зміни кон'юнктури людина може бути знову потрібна суспільству та економіці і отримує можливість відновити стереотипи діяльного (трудового) способу життя, є недостатньо сильним аргументом для того, щоб таку систему вважати прийнятним та надійним виходом.

¹¹ Див.: Wage growth is needed to defeat Japan's 'deflation monster', says investment expert. URL: <https://www.cnbc.com/2017/08/14/japanese-deflation-is-a-problem-wage-growth-is-the-solution.html>.

Як відмічає німецька дослідниця А. Хасел¹², безумовний базовий дохід паралізує стимули соціальної мобільності і тому сприяє зростанню нерівності. Крім того, він знімає частку відповідальності з держави та еліт і дає можливість корпораціям виправдовувати скорочення робочих місць. Інакше кажучи, суспільства можуть наштовхнутись на аналог автокаталітичної реакції, коли результат взаємодії практики безумовного базового доходу з ринком праці – зростання безробіття – буде прискорювати подальше розповсюдження цієї ж практики.

Відкритим залишається питання про джерела фінансування, оскільки масштаби цієї практики можуть виявитися набагато більшими, ніж це виглядає сьогодні. Зростання податків на активних суб'єктів господарської системи виглядає неминучим, що сприятиме масовому виходу їх у тінь. Середній працюючий клас може стати першою жертвою державного примусового перерозподілу національного багатства на користь непрацюючих, що стане останнім цвяхом у кришку його домовини. Негативні стимули активного пошуку роботи відмирають, а для позитивних стимулів у соціальній системі з фіксованою або зростаючою нерівністю та неефективними соціальними ліфтами залишається все менше місця.

Особливі ризики виникатимуть у країнах з масовим припливом мігрантів. Відсутність трудових практик, навичок пошуку роботи, досвіду професійного спілкування сприятимуть подальшій маргіналізації таких людей, хоча вони відчуватимуть себе досить комфортно. Ззовні такі люди будуть мати ознаки прийнятного благополуччя. Так звана "економіка щастя" отримає наочний доказ своєї можливості та бажаності. Але безумовний, тобто не обумовлений діяльністю людини, базовий дохід означатиме виникнення нового виміру нерівності за ознакою доступу до діяльного способу життя. Фактично, це спроба вивести зайвих людей за межі розвитку та збагачення виробничих сил людства. Втрачання соціальних навичок пошуку свого місця у житті призведе до згасання багатьох соціальних якостей людини. Інституціоналізація "черні", про яку йшлося вище, може започаткувати нову лінію соціальної еволюції. Ця лінія приведе до виникнення раси "елоїв", про яку писав Г. Уеллс у романі "Машина часу", і це може відбутися набагато раніше, ніж це уявлялося письменнику. Альтернативою цьому є лише внутрішнє органічне ускладнення форм та структур людської взаємодії, яка не може зводитися до цифрових технологій.

Висновки

1. Економічна нерівність є загальною формою структурування складних соціальних систем. Для сьогоденної економічної науки та практики доцільно розрізняти випадкові та детерміновані зрушення нерівності під впливом інституційних та структурно-технологічних змін. Безпосереднім проявом нерівності є ієрархічна система повноважень та

¹² Див.: Hassel A. Unconditional Basic Income Is A Dead End. \ \ Süddeutsche Zeitung. 7 February 2017.

обов'язків суб'єктів господарювання. Така система здатна знімати невідомість зовнішніх та внутрішніх умов функціонування соціуму на досить широких інтервалах коливань доступних ресурсів та природних і соціальних шоків.

2. Існує прийнятний ("легітимний") рівень нерівності, який не потребує спеціальних зусиль для свого подолання з боку суспільства та суб'єктів. Його передумовою є адекватність ціннісно-інституційним основам господарської системи, що надає можливість суб'єктам у процесі реалізації своїх інтересів включатися у траєкторію інституційно-технологічного розвитку економіки загалом. Перевищення межі прийнятного рівня нерівності надає останній характеру соціально-економічних розривів та навіть тріщин. Система стає більш ентропійною, її розвиток уповільнюється та стає нестійким.

3. Сучасні ціннісно-інституційні та технологічні зрушення під впливом низки ендогенних та екзогенних чинників поглиблюють розриви у соціально-економічних системах та породжують нові виміри нерівності, які не завжди можуть бути зафіксовані та ідентифіковані. Сьогодні нерівність перетворюється з тла змін, які відбуваються, на одне з головних джерел невизначеності подальшого розвитку глобальної економіки. Це покладає додаткове навантаження на інституційні механізми контролю та оптимізації нерівності, що склалися у суспільстві, зокрема, на систему доступної і якісної освіти та соціальних послуг держави. Враховуючи активізацію інституційно-технологічних та ринкових чинників зростання нерівності у світі, українська держава повинна уникати будь-яких дій, що здатні посилювати соціально-економічні розриви.

Література

- Веблен Т. (1984). Теория праздного класса. Москва: Прогресс. 368 с.
- Гегель Г.В.Ф. (1990). Философия права: пер. с нем. Москва: Мысль. 524 с.
- Либанова Э. (2016). Украина: глубина неравенства. *Зеркало недели*. 1 октября.
- Панкратова Е.Н. (2017). Институциональная обусловленность инновационного развития субъектов хозяйствования. *Экономическая теория и право* / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. № 1 (28). С. 42–53.
- Пикетти Т. (2015). Капитал в XXI веке. Москва: Ад Маргинем Пресс. 592 с.
- Стиглиц Дж. (2016). Великое разделение. Неравенство в обществе, или что делать оставшимся 99% населения. Москва: Эксмо. 480 с.
- Стиглиц Дж. (2015). Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему: [пер. с англ.]. Москва: Эксмо. 512 с.
- Тарасевич В. (2016). Влада-власність у племінному союзі. *Економічна теорія*. № 2. С. 18–32.
- Alesina, A., G. Cozzi, and N. Mantovan (2012). The Evolution of Ideology, Fairness and Redistribution. *Economic Journal*, 122: 1244–1261.
- Bénabou R. (2004) Inequality, Technology, and the Social Contract. Princeton University, NBER, CEPR, IRP and BREAD. Forthcoming in the Handbook of Economic Growth. (Philippe Aghion and Steven Durlauf, eds., North-Holland). URL: <https://www.princeton.edu/~rbenabou/papers/handbook4.pdf>
- Christoffer O. Hernæs. Is technology contributing to increased inequality? Crunch Network. URL: <https://techcrunch.com/2017/03/29/is-technology-contributing-to-increased-inequality/>.

- Experts warn of rising inequality in Germany. URL: <https://www.thelocal.de/20160318/germany-wage-inequality-rising>.
- Hassel A. Unconditional Basic Income Is A Dead End. \ \ Süddeutsche Zeitung. 7 February 2017.
- Kenneth J. Cooper. The costs of inequality: Faster lives, quicker deaths. For blacks and Hispanics, frail neighborhoods undercut education, health, and jobs – all keys to thriving. Harvard gazette. March 14, 2016. URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/03/the-costs-of-inequality-faster-lives-and-quicker-deaths/>.
- Ostry, J. D., A. Berg, and C. Tsangarides (2014). Redistribution, Inequality, and Growth. IMF Staff Discussion Note 14/02. P. 4.
- Rotman D. Technology and Inequality. : <https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>.
- The World Economic Forum. The Global Human Capital Report 2017. URL: <http://reports.weforum.org/global-human-capital-report-2017/>.
- Wage growth is needed to defeat Japan's 'deflation monster', says investment expert. URL: <https://www.cnn.com/2017/08/14/japanese-deflation-is-a-problem-wage-growth-is-the-solution.html>.

References

- Veblen T. (1984). Teorija prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]. Moskva: Progress. 368 p. (In Russian)
- Gegel' G.V.F. (1990). Filosofija prava [Philosophy of Law]: per. s nem. Moskva: Mysl'. 524 p. (In Russian)
- Libanova Je. (2016). Ukraina: glubina neravenstva [Ukraine: the depth of inequality]. *Zerkalo nedeli*. 1 oktjabrja. (In Russian)
- Pankratova E.N. (2017). Institucional'naja obuslovlennost' innovacionnogo razvitiya sub#ektov hozjajstvovanija [Institutional conditioning of innovative development of economic entities.]. *Jekonomicheskaja teorija i pravo / Nacional'nyj juridicheskij universitet imeni Jaroslava Mudrogo*. № 1 (28). P. 42–53. (In Russian)
- Piketti T. (2015). Kapital v XXI veke [Capital in the 21st Century]. Moskva: Ad Marginem Press. 592 p. (In Russian)
- Stiglic Dzh. (2016). Velikoe razdelenie. Neravenstvo v obshhestve, ili chto delat' ostavshimsja 99% naselenija [Great division. Inequality in society, or what to do the remaining 99% of the population]. Moskva: Jeksmo. 480 p. (In Russian)
- Ctiglic Dzh. (2015). Cena neravenstva. Chem rassloenie obshhestva grozit nashemu budushhemu [The price of inequality. Than the stratification of society threatens our future]: [per. s angl.]. Moskva: Jeksmo. 512 p. P. 37. (In Russian)
- Tarasevych V. (2016). Vlada-vlasnist u pleminnomu soiuzi [Power-ownership in a tribal alliance]. *Ekonomichna teoriia*. № 2. P. 18–32. (In Ukrainian)
- Alesina, A., G. Cozzi, and N. Mantovan (2012). The Evolution of Ideology, Fairness and Redistribution. *Economic Journal*, 122: 1244–1261.
- Вїнabou R. (2004) Inequality, Technology, and the Social Contract. Princeton University, NBER, CEPR, IRP and BREAD. Forthcoming in the Handbook of Economic Growth. (Philippe Aghion and Steven Durlauf, eds., North-Holland). URL: <https://www.princeton.edu/~rbenabou/papers/handbook4.pdf>
- Christoffer O. Hernæs. Is technology contributing to increased inequality? Crunch Network. URL: <https://techcrunch.com/2017/03/29/is-technology-contributing-to-increased-inequality/>
- Experts warn of rising inequality in Germany. URL: <https://www.thelocal.de/20160318/germany-wage-inequality-rising>
- Hassel A. Unconditional Basic Income Is A Dead End. \ \ Süddeutsche Zeitung. 7 February 2017.
- Kenneth J. Cooper. The costs of inequality: Faster lives, quicker deaths. For blacks and Hispanics, frail neighborhoods undercut education, health, and jobs – all keys to thriving. Harvard gazette. March 14, 2016. URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/03/the-costs-of-inequality-faster-lives-and-quicker-deaths/>.

Ostry, J. D., A. Berg, and C. Tsangarides (2014). Redistribution, Inequality, and Growth. IMF Staff Discussion Note 14/02. P. 4.

Rotman D. Technology and Inequality : <https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>.

The World Economic Forum. The Global Human Capital Report 2017. URL: <http://reports.weforum.org/global-human-capital-report-2017/>

Wage growth is needed to defeat Japan's 'deflation monster', says investment expert. URL: <https://www.cnbc.com/2017/08/14/japanese-deflation-is-a-problem-wage-growth-is-the-solution.html>

Надходження до редакції 10.10.2017

VALUE-INSTITUTIONAL AND STRUCTURAL-TECHNOLOGICAL BASIS OF THE DYNAMICS OF EQUALITY AND INEQUALITY

Oleh Yaremenko

Author's affiliation: Doctor of Economics, Prof, Leading Researcher, Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine.

Email: yaremenkooleg2@gmail.com

The article considers the modern value-institutional and technological developments as such that deepen the gaps in socio-economic systems and generate new dimensions of inequality that cannot always be detected and identified. The author proves that inequality turns from the external background of the ongoing changes into one of the main sources of uncertainty in the further development of global economy. The conclusion is substantiated that an increasing burden falls on the society's institutional mechanisms of inequality control and mitigation, in particular, on the system of affordable and high-quality public education and social services.

Key words: economic inequality, institutions, values, status, identity, social lifts, technological development, efficiency.

JEL: J38, J45, J50.